

gør den egnet i mange sammenhænge, hvor kulturmødet er under debat, (så meget mere som der i forbindelse med bogen er udsendt en bånd/dias-serie om »fordomme og fjendebilleder). Vigtigst er det nok, at bogen i høj grad kan

komme til at virke inspirerende på den indvandrerhistoriske forskning, der endnu er i sin vorden, og hvor de kulturelle aspekter hidtil har haft en for tilbagetrukket plads.

De danske stationsbyer

En anmeldelse af 3 bøger fra stationsbyprojektet

Af Allan Frandsen

Niels Peter Stilling: *De nye Byer. Stationsbyernes befolkningsforhold og funktion 1840-1940*. (Selskabet for Stationsbyforskning, 1987). 579 s., 316 kr., medl. 260 kr.

»Snart sagt hver eneste danske stationsby var et produkt af en række særforhold og et samspil af ydre omstændigheder.«

Denne sætning fra bogen er essensen af Niels Peter Stillings arbejde med stationsbyernes historie, og citatet afspejler et dilemma i udforskningen af byernes historie: Ydre omstændigheder spiller sammen med lokale forhold og resultatet bliver forskellige byer, som dog har det til fælles, at de benævnes stationsbyer.

I den måde Niels Peter Stilling har valgt at anskueliggøre dette dilemma ligger såvel bogens styrke som svaghed.

På den ene side kan der, som citatet slår fast, næsten ikke opstilles fælles forklaringer på stationsbyernes historie. En række særforhold afgjorde udviklingen. På den baggrund er det en præstation, at Niels Peter Stilling overhovedet har formået at give generelle forklaringer. På den anden side drukner sammenfatningerne og generalise-

ringerne af og til i et frådende hav af detaljer, særforhold og forbehold overfor allerede dragne konklusioner.

På vej til sammenfatningerne og konklusionerne har Niels Peter Stilling rige nuanceringer som lokalhistorisk interesserede vil have megen glæde af. Og som mange historikere med hang til firkantede og alt for generelle vendinger kunne lære noget af. Gang på gang hører vi om, hvordan lokale forhold spiller ind på en bestemt stationsbys udvikling, hvordan den derved adskiller sig fra det generelle billede, og hvilke konsekvenser dette får for de videre konklusioner. På bogens side 148 kommer Niels Peter Stillings anstrengelser for at finde nuancerede forklaringer til udtryk i et skema over forudsætninger og drivkræfter i stationsbyernes udvikling. Et meget fint eksempel på, at nuancerede undersøgelser kan sammenfattes på en overskuelig facon.

Desværre holder Niels Peter Stilling ikke stilen i resten af bogen. De mange lokalhistoriske detaljer giver et flimrende billede, som ganske givet er reelt, men altså ikke specielt skarpt. Bogens 160 tabeller øger på samme måde detaljeringsgraden men næppe overblikket. Når forudsætningerne for sta-

tionsbyernes fremvækst er så heterogene, stiller det store krav til dispositionen af stoffet, så læseren ikke lades i stikken mellem forskellige lokale detaljer og spidsfindigheder, der viser hvor forskelligartet udviklingen var. Det er af og til nødvendigt med nogle brede penselstrøg, så læseren kan få noget at sætte de lokale forskelle i forhold til. Denne disposition af stoffet er ikke Stillings stærke side. Det virker nærmest som om Stilling undskylder, når der sammenfattes og konkluderes. Følgende formuleringer kan være eksempler på denne indstilling: 'Det er og bliver en generalisering, når man sammenfatter stationsbyudviklingen som ovenfor' (s. 284), »Denne sammenhæng mellem bystørrelse er selvfølgelig udtryk for en generalisering...» (s. 316).

Ikke kun forfatteren skal imidlertid klandres, at bogen efter min vurdering er blevet for lang. Et maksimum på sidetallet fra forlaget og redaktionssekretærens side ville have styrket bogens generelle udsagnskraft. Den pris der måtte betales ved f.eks. at halvere bogen ville være en nedtoning af de specielle forhold, der lokalt gjorde sig gældende, men netop her ved ville læseren få en mere klar fornemmelse af stationsbyernes funktion og befolkningsforhold.

Når disse indvendinger er lagt frem, skal det dog slås fast, at det er et imponerende arbejde, der her er udsendt, og alene det gør den vigtig i dansk historisk litteratur. Og måske kan det ikke være anderledes, når det meget forskelligartede skal understreges. For det er jo netop også en af Stillings helt store fortjenester, at han søger årsagssammenhænge til at forklare udviklingen i stedet for den så ofte omtalte 'endegyldige årsag'.

Bogen er delt i to, hvor første del på 140 sider er helliget en gennemgang af stationsbyernes forudsætninger, frem-

vækst og funktion. Anden del er bogens demografiske afsnit.

I første del baserer Stilling sig på allerede udgivet materiale. Undersøgelsen af stationsbyernes fremvækst og funktion finder sted under anvendelse af et rangkorrelationsprincip, hvor de forskellige faktorer indflydelse på udviklingen sættes i forhold til byernes størrelse. Stilling opererer her med en opdeling af stationsbyerne i to grupper: Øerne og Jylland, dog undtaget et omkring 50 km bredt bælte yderst langs den jyske vestkyst.

Undersøgelserne i første del når frem til en lang række resultater om stationsbyernes udvikling som en overskuelig indholdsfortegnelse let leder læseren frem til. Det vil føre for vidt på dette sted at fremlægge de mange resultater.

Dernæst følger som optakt til bogens anden del og dermed de demografiske afsnit 82 sider med et rids af ti danske stationsbyers historie. I resten af anden del undersøger Stilling befolkningsforholdene i og omkring disse ti byer. Her kommer Stillings helt kolossale arbejdsindsats for alvor frem i lyset. Det altoverskyggende kildemateriale er de originale folketællingslister fra de ti stationsbyer samt fra seks andre, der bruges som sammenligningsgrundlag. Desuden et traditionelt lokalhistorisk kildemateriale bestående af; forskellige kort, matrikler, sogneprotokoller og realregistre til skøde- og panteprotokoller.

I de demografiske afsnit bearbejdes stationsbyernes generelle befolkningsudvikling, aldersstruktur, husstands- og familiestruktur, erhvervs- og socialstruktur på 198 sider. En enorm dataophobning afsløres for læseren i denne del. Oplysningerne fra folketællingerne består af 77.815 enheder og de formidles i ikke mindre end 112 tabeller.

Som nævnt er det meget vanskeligt at

få greb om de store linier i stationsbyernes udvikling ud fra denne bog, og sætningskonstruktioner der strækker sig over fire-fem linier gør det ikke lige-frem lettere. Især er anden del af bogen svær at læse i sammenhæng, på grund af de mange lokale spidsfindigheder der optræder.

For mig at se vil denne bog i fremtiden få allerstørst betydning som opslagsværk i forbindelse med forskning i lokale stationsbyers historie. I denne bog er der mulighed for at finde sammenligningsgrundlag for stort set alle tænkelige spørgsmål indenfor stationsbyernes funktion og befolkningsforhold. Hvis man skal igang med at arbejde med folketællingsmateriale på lokalt plan, kan der ligeledes være god grund til at hente inspiration fra *De nye Byer*. I forordet siger Stilling selv, at et af formålene med bogen har været at vise, at de originale folketællingslister er et overordentlig vigtigt kildemateriale til såvel rigs- som lokalhistorien, og bogens mange resultater indfrier til fulde dette formål.

På to forskellige måder giver bogen ideer til lokalarkiverne rundt om i landet. For det første illustrationsmaterialet, der overvejende er hentet tre steder fra; lokalarkiver, private og Det Kongelige Bibliotek, med omtrent en trediedel af illustrationerne fra hver. På lokalarkiverne vil man næppe overraskes over de mange fine fotografier fra arkiverne og de private. Hvad der derimod er værd at hæfte sig ved, er de mange lokale fotografier fra stationsbyerne, som Det kongelige Bibliotek har bidraget med. Her må være mere at hente for lokalarkiverne.

For det andet kan arkiverne i stationsbyerne have glæde af stedregistret bag i bogen.

Og mens stationsbyorienterede forskere sikkert gør god brug af bogen, kan Stilling og forlaget bruge tiden til at

sende en ultrakort version af bogen på markedet, så forskerne uden det store besvær kan tilegne sig overblikket over de nye byers historie.

Christian Kaatmann: *Stationsbyer i Sønderjylland – Toftlund og Hjortekjær*. (Institut for grænseregionsforskning, 1985). 69 s. ill., 60 kr.

Selv om Christian Kaatmann et sted i bogen skriver, at der er tale om en lidt tør udredning, skal man ikke tro ham. Bogen er meget læsevenlig og skrevet i et let forståeligt og billedrigt dansk. Hør blot følgende passus om tysk arkitektur i stationsbyerne:

»Det maleriske drama og det frodigt blomstrende vanvid i århundredeskiftets arkitekturstil, gør disse bygninger til markante landemærker i gadebilledet.« Andre steder krydres fremstillingen med citater fra skønlitterære forfattere, som giver fornemmelser og holdninger til stationsbyerne sprogligt udtryk.

En af holdningerne til de sønderjyske stationsbyer adskiller sig væsentligt fra den måde stationsbyerne blev betragtet i det øvrige Danmark. Sønderjyderne opfattede stationsbyerne negativt. Det hang sammen med, at byerne voksede frem i den periode hvor sønderjylland var tysk, og de blev derfor opfattet som repræsentanter for det tyske. Holdningen kommer blandt andet til udtryk i det faktum, at Christian Kaatmann kun har fundet én samtidig skildring af en sønderjysk stationsby, hvorimod han til overflod kan citere fra danske digtere om stationsbyerne.

Hovedvægten i fremstillingen ligger på by- og bebyggelsesudviklingen, men forfatteren kommer samtidig rundt ved mange sider af stationsbyernes indre liv, hvor erhvervsliv, foreningsliv og kulturliv er eksempler på dette.

Bogen er imidlertid ikke kun en snæver skildring af sønderjyske stationsbyer. Der gøres udmærket rede for de generelle forudsætninger for byernes opståen og vækst samt de fælles berøringsflader med den samtidige danske udvikling.

Denne sammenknytning af den specifikke sønderjyske udvikling med den generelle og de mange sider af stationsbylivet, der behandles, gør, sammen med det let læste sprog, at bogen egner sig glimrende til undervisning.

Billedmaterialet afspejler forfatterens interesse for arkitektur. Halvdelen er fotografier, tegninger eller opstalter af stationsbygninger, mens hovedparten af resten er kort og faksimiler. Kaatmann virker meget veloplagt, når han skriver om arkitektur (jvf. ovenstående citat), så måske kunne fremstillingen have vundet ved at udvide denne side af stationsbyernes historie.

Titlen er lidt misvisende, idet forfatteren koncentrerer sig mest om de største stationsbyer. Selv om han ved at vælge den store stationsby Toftlund og den lille Hjordkjær ud som lokale eksempler på forskellige størrelser, afspejler tekstens forkærlighed for de større sig i kortmaterialet: ikke på ét eneste af bogens fem kort er det lykket at finde Hjordkjær placeret.

Margit Baad Pedersen: *Stationsbyliv. Karise 1880-1940*. (Selskabet for Stationsbyforskning, 1987). 212 s. ill. Kr. 244, medl. pris kr. 200.

Formålet med Margit Baad Pedersens undersøgelse af livet i stationsbyen Karise er at afdække en eventuel særlig stationsbylivsform, og hvordan denne i givet fald adskiller sig fra det omgivende land. For at nå frem hertil vil hun studere forskellige befolkningsgruppers aktivitetsfelter, hvor stationsbylivsfor-

men vil blive set i relation til de livsformer, der eksisterede i det omgivende land.

Konklusionen er, at livet i stationsbyen i dens første ca. 25 leveår ikke skilte sig nævneværdigt ud fra det omgivende lands. Først derefter forsøgte byboerne sig med en selvstændig livsform for at markere distance til omverdenen. De tog ved lære af købstaden, og tillempede dens livsform til stationsbyens. Efter og til dels også under denne periode med markering af egen identitet indskrænkedes forskellene mellem stationsby og omegn – Karise blev aldrig stor nok til, at der kunne skabes et egentligt bymæssigt præg.

En konklusion af denne art kommer måske ikke som den helt store overraskelse for dem, der har fulgt lidt med i udforskningen af stationsbyernes historie. Men det er alligevel umagen værd at læse bogen om Stationsbyliv, for der er 150 siders spændende læsning mellem indledning og konklusion. På de 150 sider kommer læseren til at kende Stationsbyen Karise, egnen omkring den og menneskene, der befolkede den. Tømrermester Niels Pedersen, skolelærer og folkefører Kristensen, manufakturhandler Julius Petersen, bager Hansen, skrædder Andersen og nordmanden der ejede savværket og holdt ged, så der kunne blive til en god gang gedeost, er blot nogle af de mange indbyggere, som giver bogen liv. Og selv om der er tale om et stykke videnskabeligt arbejde, fortjener bogen at blive læst udenfor en snæver faglig kreds.

Erhvervssammensætningen, der anføres ovenfor, afslører samtidig en af svaghederne i det kildemateriale Margit Baad Pedersen har tilvejebragt ved interviews – en svaghed hun også selv gør opmærksom på: manglen på repræsentanter for byens få arbejderfamilier. Forfatteren prøver dog på at råde bod

på denne mangel bogen igennem, og da Karise aldrig nåede op i en størrelse, hvor der socialt blev sat vandtætte skodder mellem indbyggerne, er problemet ikke katastrofalt.

Margit Baad Pedersen rejser mange spændende spørgsmål i sin bog. Nogle af dem besvarer hun, men det er langt fra dem alle. Og det ville da også i en del tilfælde føre for vidt, og ville desuden falde uden for bogens etnologiske rammer. På side 78 konstateres det f.eks. at manufakturhandelen var den branche der uden sammenligning blev bedst repræsenteret i byen. Hvorfor det bliver sådan, besvares ikke. Til gengæld får vi serveret en fin historie om annoncekrig i den lokale presse mellem en skrædder og en manufakturhandler. Historien ender med, at de to handlende fordeler kunderne mellem sig.

Mens en historiker sikkert ville begynde at undersøge hvorfor der kom så mange manufakturhandlere til Karise, om det var et almindelig fænomen i stationsbyerne osv. osv. da undersøger etnologen, hvad konsekvensen var af den faktiske udvikling. Her strømmer en stor inspirationskilde for dem, der beskæftiger sig med historie i den traditionelle forstand. Mulighederne er dog ikke udelukkende positive. Faren for udelukkende at lave en ren beskrivelse af forholdene uden at forsøge at forklare baggrunden er nærliggende, og Margit Baad Pedersen bevæger sig flere

gange på dette beskrivende plan. Side 156 opsummeres en 20 sider lang gennemgang af foreningslivet i byen, og det konstateres, at her mødtes landboere og stationsbyboere i modsætning til, hvad der var tilfældet i privatsfæren. Vi får ingen forklaring hverken på de tyve sider eller i opsummeringen på, hvorfor det forholdt sig således – udelukkende beskrivelsen.

Måske er det paradoksalt nok de manglende forklaringer der gør bogen spændende at læse. Der bruges ikke plads på spidsfindige diskussioner af diverse fænomener i stationsbyen. Pladsen bliver brugt til det, der forudskikkes i titlen: Stationsbyliv – og hvem kan blive træt af at læse om livet? Og hører man til dem, der helst vil have det hele på tabelform, så er der ligeledes muligheder i Margit Baad Pedersens bog: Bagest i bogen er der tre kalendere over Karises offentlige liv i årene 1885, 1915 og 1935. Her får man for alvor overblik over udviklingen i stationsbylivet. Mens 1885-kalenderen kun fylder to sider, skal der bruges hele ni for at rumme 1915-kalenderen. 1935-udgaven kan være på otte. Disse kalendere er oplagte som materiale for enhver der underviser i stationsbyhistorie, og de kan også give sammenligningsgrundlag samt inspiration til dem, der måske på lokalhistorisk plan fremover vil forske i stationsbylivet.